

MOLLA FAHREDDİN ‘ARNASÎ İLE MOLLA AHMET HİLMİ KOĞİ’NİN VAD’ İLMİYLE İLGİLİ RİSÂLELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison Between Molla Fakhraddin Arnasi and Molla Ahmed Hilmi Kogi's Manuscripts Related to Vad' Science

Ahmet TEKİN¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi :02.07.2021
Kabul Tarihi :17.11.2021
Yayın Tarihi :25.12.2021

Özet:

Lafız-anlam ilişkisini konu edinen vad' ilmi, Arap diliyle ilgili ilimler arasında bağımsızlığına en geç kavuşan ilimlerden biridir. VIII./XIII. Yüzyıla kadar diğer ilimler içinde dağınık bir vaziyette bulunan vad' ilmi ilk müstakil çalışmasına 'Adududdin el-İcî'nin (ö. 756/1355) Risâletü'l-Vad' isimli eseriyle kavuşmuştur. Bu veciz risâle daha sonra vad' ilmiyle alakalı kaleme alınacak çalışmalar için ilham kaynağı olmuş ve dilcilerin teveccühünü kazanmıştır. Vad' ilmine olan ilgi daha çok İslam Coğrafyasının doğu tarafında görülmektedir. Dolayısıyla bu ilimle ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu Arap olmayan dilciler tarafından hazırlanmıştır. Bunların başında da Osmanlı âlimleri gelmektedir. Osmanlı eğitim kurumları olan medreselerin müfredatında büyük bir önem verilen bu ilim için birçok eser yazılmıştır. Osmanlı döneminden sonra da gayri resmi bir şekilde eğitim faaliyetlerine devam eden medreselerde vad' ilmiyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Nitekim Şark medrese geleneğinin iki önemli temsilcisi olan Molla Fahreddin 'Arnasi (ö. 1972/1392) ile Molla Ahmet Hilmi Koği (ö. 1996/1417), temel İslam bilimlerinin farklı ilim dallarında birçok eser kaleme aldıkları gibi vad' ilmiyle ilgili de birer risâle kaleme almışlar. Molla Fahreddin 1910 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı 'Arnâs köyünde doğmuştur. Molla Fahreddin için biri doğum yeri olan 'Arnâs Köyüne nisbetle 'Arnâsî, diğeri de eğitim öğretim ve irşad hayatının büyük kısmını geçirip vefat ettiği yer olan Batman İline nisbetle Batmânî şeklinde iki nisbe kullanılmıştır. Molla Fahreddin, hayatının son demlerinde çeşitli hastalıklara yakalanmış ve 1 Şubat 1972 tarihinde ardında zengin bir ilim mirası bırakarak Batman'da vefat etmiştir. Molla Ahmet Hilmi Koği, 1942 senesinde Bismil'in Koğuk Köyünde dünyaya gelmiştir. Molla Ahmet, kendisi için bu köye nisbetle Koği nisbesini kullanmıştır. Koği, medrese eğitimden sonra Batman, Bismil merkez ve Bismil'in civar köylerinde ilim ve irşad görevlerinde bulunmuştur. Koği, 16 Mayıs 1996 senesinde Bismil ilçesinde vefat etmiştir. Bu çalışmada bahsi geçen iki risalenin karşılaştırılması yapılmış ve bu mukayese neticesinde söz konusu eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Molla Fahreddin 'Arnasi ile Molla Ahmet Hilmi Koği'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vad' ilmi • Arap dili • Risale • Molla Fahreddin 'Arnasi • Molla Ahmet Hilmi Koği.

Giriş

Sözlükte “Bir şeyi belli bir yere koymak, alacağının bir kısmından vaz geçmek ve bir şeyin değerini düşürmek” gibi anlamlara gelen¹ vad' kelimesinin terim anlamı ise “Zikredildiği

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-3402-2895>, anadoluplatformu@hotmail.com.

² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), Lisânu'l-Arab, thk. 'Amr Ahmed Haydar, (Beyrût: Dâru Sâdir, 1994, 8/396; ez-Zebîdî, Muhibbuddin b. Fayd (ö. 1205/1791), Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs,

veya hissedildiği zaman kendisinden ikinci bir şeyin anlaşılması ve bir şeyin diğer bir şey için tayin ve tahsis edilmesi” şeklindedir.² Bu tanım vad’ yoluyla manaya delalet eden hem lafzî hem de gayri lafzî bütün unsurların (devâll-i hamse; lafız, işaret, sayı, çizgi ve tabela) vad’ını kapsamaktadır. Bazı dilciler de vad’ kelimesinin terim anlamını “Lafzın bir anlam için tayin edilmesi” şeklinde verip sadece lafzî vad’ ile yetinmişlerdir.³

Vad’ ilminin tarihi gelişimine bakıldığında bunun, dil bilimleri içerisinde bağımsızlığına en geç kavuşan ilim olduğu ortaya çıkacaktır. Vad’ ilmiyle ilgili bilgiler önceleri diğer İslamî ve lisanî ilimler içerisinde serpiştirilmiş bir vaziyette yer almaktaydı. Söz konusu ilimler içerisinde vad’ ilminin ortaya çıkmasına ve gelişimine katkı sağlayan ilimler; nahiv, belâgat, mantık ve usul ilimleridir.⁴

Vad’ ilmi için üç dönem söz konudur. Birincisi ‘Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355) öncesi dönemdir ki buna mutekaddimûn dönemi de denir. Bu dönemde vad’ ilmiyle ilgili meseleler belâgat, nahiv, sarf, mantık ve usul ilimlerinin meseleleriyle karışık olup, herhangi bir tasnife tabi tutulmamıştır.⁵ İkincisi vad’ ilminin bilimleşme sürecine girdiği dönemdir ki buna ‘Adududdîn el-Îcî dönemi de denir. Bu dönemde İcî, *Risâletü'l-Vad’* adlı küçük eserinde vad’ ilmine dair malumatı bir araya getirmiş ve bu ilimle ilgili ilk müstakil çalışmayı ortaya koymuştur.⁶ Bu anlamda vad’ bilgisini diğer disiplinlerden bağımsız değerlendirmesi, bu ilmin temellerini atması ve vad’ olgusunu lafzın manayı göstermesinde temel ilke kabul etmesi göz önünde tutulduğunda İcî’yi vad’ ilminin kurucusu olarak nitelemek gayet yerinde bir değerlendirme olacaktır.⁷ Üçüncüsü ‘Adududdîn el-Îcî sonrası dönemdir ki buna muteahhirûn dönemi de denilmiştir.⁸ İcî’nin risâlesi bu dönemde vad’ ilmiyle alakalı kaleme alınacak çalışmalar için ilham kaynağı olmuş ve dilcilerin teveccühünü kazanmıştır. Nitekim bu risâle için başta Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Ebu’l-Kâsım el-Leysi es-Semerkindî (ö.

thk. Komisyon, (Beyrut: Dâru’l-Hidâye, tsz. 22/335-346; Muhammed Rahmî b. Ahmed Nâzif el-Eğîni (ö.1855-1909), el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye Şerhu’r-Risâleti’l-Vad’iyye, (Mecmû’atu’l-Vad’iyye), (İstanbul: tsz. 15-16; Molla Ebu Bekir Mir Rüstem es-Sûrî (ö.1350/1931), el-Luma’ fi ‘İlmi’l-Vad’,(Mecmû’atun Teştemilu ‘alâ Hamsi Resâil), (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2018), 60; ‘Abdulhamid ‘Anter, ‘İlmu’l-Vad’, (Kuveyt: Dâru’z-Zâhiriyye, 2017), 10; Ahmet Hilmi Koğî(ö.1996), er-Risâletü’l-Hilmiyye fi’l-Kavâ’idi’l-Vad’iyye, (Ahmet Tekin Kitaplığı), vr. 2.

² el-Câhiz, Ebu Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/869), el-Beyân ve’t-Tebyîn, (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1423), 1, 82; Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif (ö. 816/1413), et-Ta’rifât, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1983) 252; Hâşiyetu’s-Suğrâ li’s-Seyyid eş-Şerif ‘ala’l-Kutb, (İstanbul: 1318), 43; İbrahim Hakkı b. Halil el-Eğîni (ö.1311/1894), Metnun fi’l-Vad’, (Mecmû’atu’l-Vad’iyye), (İstanbul: tsz.), 73; İbrahim Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık: Vaz’ İlminin Temel Meseleleri, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 48-49; Mustafa, Öncü “Molla Halil es-Si’irdî’nin Vad’ İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili Ve ‘Adududdîn el-Îcî’nin Risalesi İle Karşılaştırılması” Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2 (Aralık 2011), 367.

³ Şükran Fazlıoğlu, “Vaz’ ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLII, 576-578.

⁴ ‘Anter, ‘İlmu’l-Vad’, 20; Şükran Fazlıoğlu, “Vaz’ ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLII, 576-578; Ahmet Tekin, Ahmet Hilmi Koğî’nin “er-Risâletü’l-Hilmiyye fi’l-Kavâ’idi’l-Vad’iyye” Adlı Risalesinin Haşiyesiyle Birlikte Edisyon Kritiği, Artuklu Akademi, (Haziran 2021), Cilt 8, Sayı 1, Sayfalar 217 – 218.

⁵ Öncü, Molla Halil es-Si’irdî’nin Vad’ İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili ve ‘Adududdîn el-Îcî’nin Risalesi İle Karşılaştırılması, 369; Tahsin Görgün, “Adudüddin İcî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV yayınları, 2000), XXI, 410-414.

⁶ Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 137-203.

⁷ Muhammed Salih Sürücü, “Vaz’ İlmi ve “El-‘Ucâletü’r-Rahmiyye” (İnceleme ve Değerlendirme) [The Science of Wad’ and “el-‘Ucâletü’r-Rahmiyye” (Study and Review)]. Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal 13 (December 2019): 563.

⁸ Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 137-203; Öncü, Molla Halil es-Si’irdî’nin Vad’ İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili ve ‘Adududdîn el-Îcî’nin Risalesi İle Karşılaştırılması, 368.

888/1483), Câmî (ö. 898/1581), Kemâluddîn Mes'ûd b. Huseyn eş-Şîrvânî (ö. 905/1499) ve İ'sâmuddîn el-İsferâyînî (ö. 951/1544) olmak üzere çeşitli âlimler tarafından şerhler yazılmıştır. Bunun yanı sıra İcî'nin risâlesi, haşiye ve ta'lik tarzı çalışmaların da ilgi odağı olmuş ve birçok dilci İcî'nin bu risâlesine haşiye veya ta'lik yazmıştır.⁹

Vad' ilmi daha çok Arap olmayan dilciler tarafından önemsenmiştir. Nitekim İcî tarafından müstakil bir risale konusu yapıp müdevven bir disiplin haline getirilen bu ilim İran ve Osmanlı medreselerinde daha da geliştirilerek sistemli bir bilim haline getirilmiştir.¹⁰ Söz konusu medreselerin devamı mahiyetinde olan şark medrese geleneğinde de bu ilme merak devam etmiş ve bu ilimle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların başında Molla Halil Si'irdî (ö. 1259/1843), Molla Fahreddîn 'Arnâsî (ö. 1972/1392) ve Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin (ö. 1996/1417), risâleleri gelmektedir. Molla Halil Si'irdî ve Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin risaleleri daha önce akademik çalışmaların konusu olmuşsa da Molla Fahreddîn Arnâsî'nin risalesiyle ilgili şimdiye kadar herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır.¹¹ Bu çalışmanın amacı bahsi geçen iki dilcinin risalelerini karşılaştırmalı bir yöntemle ele alıp aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmak ve akademik camianın istifadesine sunmaktır.

I. Molla Fahreddîn 'Arnâsî

Tam adı Fahreddîn b. Abdillâh olan Molla Fahreddîn için iki nisbe kullanılmıştır. Birincisi doğum yeri olan 'Arnâs Köyüne nisbetle 'Arnâsî, diğeri de eğitim öğretim ve irşad hayatının büyük kısmını geçirip vefat ettiği yer olan Batman İline nisbetle Batmânî'dir. Molla Fahreddîn, 1910 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı 'Arnâs köyünde doğmuştur.¹²

İlk eğitimini 'Arnâs Köyünde bulunan babası Molla Abdullah'tan alan Molla Fahreddîn, babasının vefatından sonra Helen Köyünde bulunan Molla Halil Efendi'nin medresesinde '*Avâmîl*, *Zurûf ve Terkîb* isimli Arap grameriyle ilgili eserleri okumuştur. Molla Fahreddîn, daha sonra Batman Bileyder (Binatlı) Köyü'nde Molla Muhammed Keyne'den, Hethetk (Doğan kavak) Köyü'nde Molla Cemil Efendi ve Beşîri'nin Tilmiz Köyünde Molla Hasan Tilmizi'den (1887-1950) medrese eğitimini almıştır. Molla Fahreddîn, o dönemde medreselerde okutulan sıra kitaplarını Molla Hasan Tilmizi'nin yanında bitirmiş ve ondan ilmî icazet almıştır.¹³

⁹ Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 203-215; Öncü, Molla Halil es-Si'irdî'nin Vad' İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili ve 'Adududdîn el-İcî'nin Risalesi İle Karşılaştırılması, 373-374.

¹⁰ Abdullah Yıldırım, Vaz' İlmi (İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler), (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015), 425-551.

¹¹ Molla Halil Si'irdî'nin vad' ilmiyle ilgili risalesi için yapılan akademik çalışma Mustafa Öncü tarafından "Molla Halil es-Si'irdî'nin Vad' İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili ve 'Adududdîn el-İcî'nin Risalesi İle Karşılaştırılması" ismiyle Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinin 2011 Aralık sayısında yayınlanmıştır. Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin bu risalesi için yapılmış akademik çalışma ise tarafımızdan olup "Ahmet Hilmi Koğî'nin "er-Risâletü'l-Hilmîyye fi'l-Kavâ'idî'l-Vad'îyye" Adlı Risalesinin Haşiyesiyle Birlikte Edisyon Kritiği", şeklindedir. Edisyon kritiğinden ibaret olan bu çalışma Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Artuklu Akademi Dergisinin 2021 Haziran sayısında yayınlanmıştır.

¹² Abdülkerim Ünalın, "Molla Fahrettin Batmânî'nin Hayatı ve Eserleri", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 3 (Nisan 2010), 129; Abdülhakim Yüce, "Ünlü Batmanlı Şeyh Fahrettin'in Tasavvufi Görüşleri", 1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman (15-17.04. 2008), s. 375 vd; Mahfuz Okuyan, Molla Fahreddîn Batmânî ve "Durratü's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf" Adlı Eseri, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 47.

¹³ Halil Çiçek, "Batmanlı Şeyh Fahreddîn'in Arabî İlimlerdeki Yeri ve Eserleri", 1. Uluslararası Batman ve Çevresi

Molla Fahreddin, Bileyder (Binatlı) ve Basork (Kayabağı) köylerinde görev yaptıktan sonra Batman Ulu Camii'nde önce imam-hatiplik sonra da vaizlik görevini yapmıştır. Molla Fahreddin, Şırnak ili Cizre ilçesinde bulunan Şeyh Muhammed Said Seyda'ya intisap edip 1955 yılında tasavvufi icazetini aldıktan sonra resmi görevlerini bırakmıştır. Hacı Şirin Çankaya isimli Batman'lı bir şahıs 1964 yılında Batman merkezde kendi özel mülkünde Molla Fahreddin için bir cami ve medrese inşa etmiş ve Molla Fahreddin, artık ilim ve irşad faaliyetlerini Hacı Şirin Camii'nde devam etmiştir. Temel İslam bilimlerinin birçoğunda eser sahibi olan Molla Fahreddin, hayatının son demlerinde çeşitli hastalıklara yakalanmış ve 1 Şubat 1972 tarihinde ardında zengin bir ilim mirası bırakarak Batman'da vefat etmiştir. Molla Fahreddin'in cenazesi Batman iline yakın Korik Köyü'nde annesinin yanına defnedilmiştir.¹⁴ Molla Fahreddin'in söz konusu eserlerinden biri de *Risâletu'l-Vad'* isimli çalışmasıdır. Molla Fahreddin, bu risalesinde lafız-anlam ilişkisi üzerinde durmuş ve Arap dilinde lafızların vad'ı ile ilgili malumata yer vermiştir. Vad' ilminin özetlendiği bu risale, onun mantık ve istiareyle ilgili diğer iki risalesiyle birlikte merkezi İstanbul'da bulunan el-Mektebetu'l-Hanifiyye tarafından 2007 yılında basılmıştır.

II. Ahmet Hilmi Koğî

Tam adı Ahmet b. Molla Yusuf ve lakabı Hilmi olan Molla Ahmet, 1942 senesinde Bismil'in Koğuk Köyünde dünyaya gelmiştir. Molla Ahmet, kendisi için bu köye nisbetle Koğî nisbesini kullanmıştır. Koğî, ilk medrese tahsilini Molla Muhammed Şerif Bêkendi'den almış ve o dönemde medreselerde okutulan sıra kitaplarını Şeyh Muhammed Arabkendi'nin yanında tamamlayıp icazetini ondan almıştır. Koğî, medrese eğitimden sonra Batman, Bismil merkez ve Bismil'in civar köylerinde ilim ve irşad görevlerinde bulunmuştur. Koğî, 16 Mayıs 1996 senesinde Bismil ilçesinde vefat etmiştir. Koğî, İslami ilimlerin birçok şubesinde eserler kaleme almıştır. Onun bu eserlerinden biri olan *er-Risâletu'l-Hilmiyye fi'l-Kavâ'idil-Vad'iyye* isimli risalesi bu çalışmada incelenecektir.¹⁵

Bu çalışmada Molla Fahreddin'in risalesi için, el-Mektebetu'l-Hanifiyye tarafından mantık ve istiareyle ilgili diğer iki risalesiyle birlikte baskısı yapılan nüshayı (s. 61-67), esas aldık. Koğî'nin risalesi için ise metin üstte haşiyesi altta olan ve müellifin kendi hattı olup henüz basılmamış nüsha esas alındı. Molla Fahreddin'in risalesi yedi sayfadan ibaret iken

Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman (15-17.04. 2008), s. 387 vd.; "Fahrettin Yıldız", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XLIII, 538-539; Muhammed Latif Altun, Molla Fahreddin el-Arnâsi el-Batmani'nin Hayatı Ve Fıkhî Yönü, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3-12; Nazım Hasırcı, "Molla Fahrettin Arnasi'nin İsağocisi", İslami İlimler Dergisi, 7 (Aralık 2012), 96.

¹⁴ Abdülkerim Ünalın, "Molla Fahrettin Batmani ve İlmi Kişiliği", İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 501-519. Nurettin Turgay, "Fahrettin Arnasi ve Vaazlarında Yer Verdiği Bazı Ayetlerin Yorumu", Uluslararası Midyat Sempozyumu, Mardin (7-9. 10. 2011), s. 246 vd.; Sadık Oğul, Molla Fahreddin Arnasi'nin et-Tarsif Fi İlmi't-Tasrif Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4-15.

¹⁵ Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tekin, "Molla Ahmet Hilmi Koğî, Hayatı ve Eserleri", Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı, 7-10 Aralık 2017, (Mardin: 2017), 1-9; 'Avâmil-i Birgivi ile 'Avâmil-i Hilmiyye'nin Mukayesesi, Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 14/2, (2019), 769-783.

Koğî'nin risalesi haşiyesiyle birlikte otuz dokuz varaktan oluşmaktadır.

III. 'Arnâsî'nin Risalesi

Vad' kelimesinin, sözlük anlamı "bir şeyi belli bir yere koymaktır." Bu kelimenin ıstılâhî anlamı ise birinci şeyin idrak edildiği zaman kendisinden ikinci bir şeyin anlaşılması şeklinde bir şeyin diğer bir şey için tayin edilmesidir. Vad'ın tanımında yer alan birinci unsur ister lafız olsun ister lafız unsuru dışındaki bir şey olsun mevdû' ismiyle anılır. İkinci unsur de mevdû'un leh olarak isimlendirilir.

Mevdû', kendi özel manasıyla düşünülen tek bir lafız ise buradaki vad' şahsî/özel olmaktadır. Mevdû', genel bir mefhum ile düşünülen birden fazla lafızdan oluşuyorsa buradaki vad' nevî/türseldir. Mevdû'un leh, kendi özel yapısıyla düşünülen bir olgu ise buradaki vad' hâss olmaktadır. Mevdû'un leh, genel bir mefhum ile düşünülen bir olgu ise buradaki vad' 'âmm olmaktadır.

Şahsî vad' (özel belirleme) akli taksime göre dört kısma ayrılmaktadır.

1- Özel Mana İçin Özel Vad'

Özel isimler ve bir cinse özel ad olmuş kelimeler, özel mana için özel vad' ile konulmuş lafızlardandır. Örneğin زيد adı, dış varlıkta müşahhas olan bir zat için vad' edilirken أسامة adı vadı'n zihninde muayyen olan الحيوان المفترس "Yırtıcı hayvan" mahiyeti için vad' edilmiştir. Bazı dilciler, bir cinse özel ad olmuş kelimelerin genel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardan olduğunu iddia etmişlerdir.

2-Özel Mana İçin Genel Vad'

Harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsüller özel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardandır. Örneğin vadı', مِنْ lafzını kendi özel maddesiyle ve bazı cüz'î anlamları/başlangıçları da الابتداء المطلق "Mutlak başlangıç" gibi küllî bir mefhum ile birlikte düşünür. Devamında مِنْ lafzını bu cüz'î anlamlardan/başlangıçlardan her biri için bizzat vad' ettim der. Aynı durum diğer harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsüller için de geçerlidir. Bunların hepsindeki vad' aleti küllî mefhum, mevdû'un leh ise cüz'î anlamlardır. Ancak vad' aleti harflerde zatî olup kendi mefhumuna dâhildir; diğerlerinde ise 'aradî olup kendi anlamının haricindedir. Harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsüllerdeki mevdû'un lehin küllî mefhum değil de cüz'î anlamlar olduğu ve bunların özel mana için genel vad' kısmına dâhil olduğu şeklindeki görüş muteahhirûn dilcilere aittir. Mutekaddimûn dilciler ise bunlardaki mevdû'un lehin cüz'î anlamlarda kullanılmak kaydıyla küllî mefhum olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsüller genel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardandır. Muteahhirûn dilcilerin görüşü burada tercih edilmektedir. Zira ilk mutekaddimûn dilcilerin görüşünde hakikate dayanmayan mecazların gerekliliği,

vad'ın fayda içermemesi ve harflerin müstakil bir anlama sahip olması gibi sonuçlar ortaya çıkacaktır.

3- Genel Mana İçin Genel Vad'

Cins isimler, masdarlar ve ism-i masdarlar, genel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardandır. Örneğin vadi' الحيوان الناطق ile birlikte düşünür. Sonrasında ise انسان lafzını bu külli mefhum olan الحيوان الناطق için vad' ettim der. Aynı durum masdarlar ve ism-i masdarlar için de geçerlidir.

Genel mana için genel vad' ve özel mana için özel vad' kısımlarında incelenen lafızların manaları vad' edilmeleri açısından mevdû'un leh, zihinde tasavvur edilmeleri açısından ise vad' âleti olurlar. Dolayısıyla vad'ın bu iki kısmında hem vad'a konu olma hem de zihinde tasavvur edilme açısından yüklem olan şey lafız değil mananın bizzat kendisidir.

4- Genel Mana İçin Özel Vad'

Bu kısım ne şahsî ne de nevî vad' (türsel belirleme) türlerinde gerçekleşmemektedir. Zira cüz'î varlıkların külli manaların tasavvur edilmesinde bir mülâhaza aleti olması mantıken olanaksızdır.

Nevî vad' da akli taksime göre dört kısma ayrılmaktadır.

1- Özel Mana İçin Özel Vad'

Arapça sözcüklerde ölçü kalıbı olarak kullanılan mizanın mevzunu için vad'edilmesi özel mana için özel vad' kısma girmektedir. Örneğin vadi' كل ما يطرء على تركيب (ف ع ل) من هيئة gibi genel bir kavramla bir grup lafızları mevzunlarıyla birlikte düşünür. Sonrasında ise bu genel kavramın kapsamına giren kalıpları mevzunları için vad' ettim der. Örneğin vadi' birinci ve ikinci harfi meftûh olan فعل sözcüğünün mazi malum için vad'edildiğini söyler. Diğer kalıplar için de aynı durum söz konusudur.

2-Özel Mana İçin Genel Vad'

Fiiller, mürekkebe ifadeler, lâmu'l-'ahd ve lâmu'l-istiğrâk takısıyla marife olan isimler, olumsuz nekreler ve mecazî anlamlar özel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardandır.

Örneğin vadi', ilk önce كل ما كان على وزن (ف ع ل) gibi genel bir kavramla bir grup lafızları düşünür. Aynı zamanda المركب من حدثٍ هو مدلول مصدره ونسبة "Masdarın ifade ettiği olaydan "أُعْتُبِرْتُ من طرفه إلى فاعل معين شخصيا كان كزيد أو نو عيا كرجل و من زَمَانِهَا ve زيد gibi şahsî bir vad'a veya رجل gibi nevî bir vad'a sahip bir faile nispet edilmekten ve bu nispetin zamanından meydana gelmiş bir mürekkebe" şeklindeki gibi genel bir kavramla birtakım anlamları düşünür. Sonra da فعل kalıbında gelen her şeyi, geçmiş zamanda Zeyd'e nispet edilen darp ve geçmiş zamanda Zeyd'e nispet edilen yardım vb. gibi söz konusu genel

kavramın kapsamına giren anlamlara vad' ettim der. Genel bir kavramla bir grup lafızların ve aynı şekilde genel bir kavramla birtakım anlamların düşünülüp sonra da bunlar arasında vad'ın gerçekleşmesi durumu mürekkeb ifadeler, lâmu'l-'ahd ve lâmu'l-istiğrâk takısıyla marife olan isimler, olumsuz nekreler ve mecazî anlamlar için de geçerlidir.

3- Genel Mana İçin Genel Vad'

Fiil dışındaki türemiş sözcükler, ikil ve çoğul isimler, musağğar ve mensup isimler, genel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardandır. Örneğin vadı', ilk önce كل ما كان على وزن فاعل "Fâil vezninde gelen her şey" gibi genel bir hükümlle sınırsız sayıdaki lafzın heyetini, tasavvur eder. Aynı zamanda كل من قام به مأخذ الاشتقاق بمعنى الحدوث "Eylem manasındaki masdarın ifade ettiği anlamın kendisiyle kaim olduğu her şey" gibi küllî manayı kapsayan başka bir genel hükümlle düşünür. Ardından fâil vezninde gelen her şeyi eylem manasındaki masdarın ifade ettiği anlamın kendisiyle kaim olduğu her şey için vad' ettim der. Türemiş sözcükler için söz konusu olan bu durumun aynısı genel mana için genel vad' ile konulmuş diğer lafızlar için de geçerlidir.

4- Genel Mana İçin Özel Vad'

Daha önce de geçtiği gibi bu kısmın gerçekleşmesi mantıken olanaksızdır.

Bazı Önemli Hususlar:

1-Hanefî âlimler ve Râzî (ö. 606/1210), lafzın kendisi içi vad'edildiği mevdû'un lehin zihindeki manalar, Şâfiî (ö. 204/820) ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), onun dış varlıkta bulunan nesnelere ve bazı muhakkikler ise onun mutlak olarak mana olduğunu belirtmişlerdir.

2-Teftâzânî (ö. 792/1390), lafzın vad'edildiği mananın zımında bizzat kendisi için de vad'edildiğini ifade eder. Buna göre kastî vad' ile birlikte zımnî vad' de vardır. Kastî vad' yukarıda açıklanan bütün vad' türleri için geçerlidir. Zımnî vad' ise lafzın, vad' işleminin zorunlu neticesi olarak bizatihi kendisini göstermesi açısından dikkate alınması neticesinde ortaya çıkan vad' türüdür. Şerif el-Curcânî (ö. 816/1413), Teftâzânî'nin bu fikrine karşı çıkmıştır.

3- Bir lafzın *lugavî*, *şer'î*, *örfî* ve *ıstilahî* vad' türlerinin hepsinde hakikat manasıyla kullanımı Teftâzânî'ye göre mümkün iken Şerif el-Curcânî'ye göre imkânsızdır.

4- Vad' delâlete nispetle daha özeldir. Buna göre vad'ın varlığı delâleti gerektirirken, bunun tersi zorunlu değildir. Nitekim delâlet *aklî* veya *tâbi'î* de olabilmektedir.

5- Cumhura göre bir lafzın manasına delalet etmesinde irade şartı aranmazken İbn Sînâ (ö. 428/1037), delâletin kasıt ve iradeye bağlı olduğunu söylemiştir.

6- Anlam bakımından müşterek olan lafız إنسان kelimesinde olduğu gibi aklın birçok şeye

karşılık olarak kullanılmasını doğru bulduğu bir lafzın, tek bir anlam için vad' edilmesidir. Lafız bakımından müşterek olan sözcük ise, زيد kelimesinde olduğu gibi bir tek lafzın iki cüz'î anlam için veya عين kelimesinde olduğu gibi bir tek lafzın iki külli anlam için ya da özel isim ve cins isim olarak kullanılan أسد kelimesinde olduğu gibi bir tek lafzın iki karşıt anlam için vad' edilmesidir. Lafzî iştirak, عين kelimesinde olduğu gibi lafzın birliği ve mananın çokluğudur. Teradüf ise ليث ve أسد sözcüklerinde olduğu gibi mananın birliği ve lafzın çokluğudur.

IV. Koğî'nin Risalesi

Vad' kelimesi, sözlükte bir şeyi belli bir yere koymak anlamına gelir. Bu kelimenin ıstilahî anlamı ise birinci şeyin(lafız) idrak edildiği zaman kendisinden ikinci bir şeyin (mana) anlaşılması şeklinde bir şeyin diğer bir şey için tayin edilmesidir. Vad' ilmi, konusu açısından vad'a konu olması hasebiyle lafzın durumlarının içinde tartışıldığı ilimdir. Vad' ilmi, gayesi açısından kurallı bir araç olup bu kurallar sayesinde ilimlerin bazı konuları ve kısımları birbirinden ayırt edilmektedir.

Vad', vadı' açısından "Esed" kelimesinin yırtıcı hayvan için vad'edilmesi gibi lugavî, "Hâdise" kelimesinin musibet için vad'edilmesi gibi örfî, "Fâil" kelimesinin merfû' için vad'edilmesi gibi ıstilahî ve "Salat" kelimesinin belli söz ve hareketler için vad'edilmesi gibi şer'î kısımlarına ayrılmaktadır.

Vad', mevdû' açısından işaret, sayı, çizgi ve tabela gibi unsurların vad'ında olduğu gibi ya manevidir veya lafzın kendiliğinden ya da bir karine aracılığıyla bir manaya delalet etmesi için mana için vad'edilmesi şeklinde lafzîdir.

Lafzî vad', iki kısımdır: Mevdû', kendi başına düşünülen tek bir lafız ise lafzî vad' şahsî/özel olmaktadır. Yok, eğer mevdû', genel bir kuralla düşünülen birçok lafızdan oluşuyorsa buradaki lafzî vad' nev'î/türseldir.

Lafzî vad', mevdû'un leh ve mülâhaza aleti açısından dört kısma ayrılmaktadır: Eğer mevdû'un leh, cüz'î ise cüz'î olan bu mevdû'un leh, ya kendi bireyselliğiyle düşünülen tek başına özel bir husustur ki burada özel mana için özel vad' vardır. Vad'ın bu kısmı özel isimler ve sayı isimlerinin vad'ında olduğu gibi ya şahsîdir ya da Arapça sözcüklerin ölçü kalıbı olan mizanın mevzunu için vad'ında olduğu gibi nev'îdir.

Eğer cüz'î olan mevdû'un leh, cüz'î anlamlar arasında ortak olan genel bir kuralla düşünülen çeşitli durumlardan oluşuyorsa burada özel mana için genel vad' söz konusudur. Vad'ın bu kısmı ya harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsüllerin vad'ında olduğu gibi şahsîdir veya türemiş isimler, fiillerin hey'etleri (nisbet-zaman), olumsuz nekreler, isim ve sıfat tamlamaları, tam mürekkep ifadeler, lâmu'l-istiğrâk, lâmu'l-'ahd ve lâmu'l-cins takısıyla marife olan isimler, 'ahd şeklinde tamlanan müzaflar, izafetten istiğrâk elde eden çoğullar ve mecazî anlamların vad'ında olduğu gibi nev'îdir.

Bahsi geçen bu kelime türleri, manalarının birden fazla olması açısından eş sesli lafızlara benzemektedir. Aralarındaki fark ise eş sesli lafızlarda lafzın her bir manasına delalet etmesi için yeni bir vad' söz konusu iken bu sözcüklerin delalet ettikleri bütün anlamlar için ise sadece bir vad' mevzu bahistir. Ancak bunları birbirinden ayırt edecek bir karineye ihtiyaç vardır. Bu karine zamirde zikrinin geçmiş olması, ism-i işarete hissî yolla işaret edilmiş olması, mevsûlde aklî yolla işaret edilmiş olması, harfte mute'allakının söylenmiş olması, lâmu'l-'ahd ile marife olan sözcükte önceden bir bilinirliğinin olması ve fiilde ise failinin zikredilmiş olmasıdır. Bahsi geçen olguların özel mana için genel vad' kısmına girdiği görüşü İcî ve sonrasındaki muteahhirûn dилcilere aittir.

Eğer mevdû'un leh, mefhumunun tasavvuru ortaklığı engellemeyen küllî bir anlam ise burada genel mana için genel vad' söz konusudur. Küllî bir anlam olan mevdû'un leh de şahsî ve nev'î kısımlarına ayrılmaktadır. Nitekim cins isimler, masdarlar, harflerin isimleri, türemiş isimler ve fiillerin kalıp yönünden söz konusu olan vad'î şahsîdir. Mutekaddimûn dилcilere göre harfler, zamirler, işaret isimleri, mevsûller ve lâm ile marife olmuş sözcükler de bu kabildendir. Onlara göre bunların her biri özel anlamlarda kullanılmak kaydıyla genel anlamlar için vad' edilmiştir. Muteahhirûn dилciler ise bu durumun hakikate dayanmayan mecazların gerekliliği, vad'ın fayda içermemesi ve harflerin müstakil bir anlama sahip olması gibi sonuçlara yol açacağını belirterek onlara karşı çıkmışlardır. Muteahhirûn dилciler, bunları vad'ın özel mevdû'un leh için genel vad' kısmına almışlardır.

Fiilde yer alan nispetin iki tarafı, türemiş isimde yer alan nispetin fail tarafı, nekre münada, ikil ve çoğul isimler, musağğar ve mensup isimler, lâmu'l-cins veya lâmu'l-'ahd ile marife olan isimler, nekre çoğullar ve tamlananın tamlayanın cinsinden olan izafetlerin vad'î ise nev'îdir.

Vad'ın bu üç kısmının nev'î vad' kısmında gerçekleştiği görüşü dилcilerin geneli arasında yaygın olan görüştür. Dилciler arasında yaygın olmayan görüşe göre ise vad'ın sadece özel mana için genel vad' kısmı nev'î vad'da gerçekleşmektedir. Lafzî vad'ın dördüncü kısmı ise genel mana için özel vad' şeklinde olup pratikte bunun bir karşılığı yoktur.

Bazı Önemli Hususlar:

1- Küllî lafızlar, ya رجل lafzı gibi kendi başına kaim olan harici nesne manasındaki bir zattır. Ya da ضرب kelimesi gibi bu zata kaim olan ve ondan sadır olan eylem ve oluşum manasındaki bir hadestir. Veya bu iki varlık türü arasındaki ilişki manasındaki nisbettir. Nisbet zattan sonra geliyorsa yani önce zat mülhaza edilip sonrasında hades ona nisbet ediliyorsa bu nisbete müştak denir. Yok, eğer ilk önce hades mülhaza edilip sonrasında zata nisbet ediliyorsa bu nisbet fiildir.

2-Mevsûl, tasavvur edilmesinde başkasına (sıla) muhtaç iken manasına delalet etmede ona gereksinim duymamaktadır. Harf ise her iki durumda da başkasına ihtiyaç duymaktadır.

3- Fiil ve harfin manası kendi içinde sabit olmadığı için bu ikisi yükleme konu olmazlar.

4- Fiil manasının bir parçası olan hades açısından küllî olduğu için birçok fertte tahakkuku mümkün olup bunların her birine yüklem olabilmektedir. Harfin delalet ettiği anlam başkasıyla sübut bulduğu için harf ne özne ne de yüklem olabilmektedir.

5- Üçüncü tekil şahsı ifade eden gâib zamirin cüz'î sayılması zamirlerin genel olarak marife kategorisine alınıp onlarda cüz'îliğin esas alınmasındandır. Aksi takdirde bunların ne cüz'î ne de küllî olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir.

6- الذي ve زيد gibi vad'î anlamları farklı olan lafızların birbirleri yerine kullanılması o lafızların küllî ve cüz'î oluşlarına etki etmez. Nitekim فوق ve ذو sözcükleri vad' açısından küllî olmalarına rağmen sürekli cüz'î anlamlarda kullanılmaktadırlar. Bu da onların küllî olmalarına hâlel getirmemektedir. Zira asıl olan kullanım değil vad'dır.

V. 'Arnâsî'nin Risalesi İle Koğî'nin Risalesinin Mukayesesi

İki risale karşılaştırıldığında benzerlikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Koğî, hem risalesindeki anlamı kapalı ifadeleri izah etmek hem de önceki âlimlerin vad' ilminin konuları hakkındaki görüşlerini aktarmak için risalesi için gayet ayrıntılı ve nitelikli bir haşiye kaleme almıştır. Ancak 'Arnâsî'nin eseri için böyle bir şey söz konusu değildir. Bu husus, vad' ilmine ilgi duyanların Koğî'nin risalesinden istifade etmelerinin daha kolay olduğunu göstermektedir.

Önceki dilciler tarafından kaleme alınan bu tarz risalelerin çoğunda bir dibace olmadığı gibi incelemeye konu olan bu iki risalede de dibaceye yer verilmemiştir. Bu husus, 'Arnâsî ve Koğî'nin risalelerini dibaceyi (mukaddime/önsöz) muhtevi olabilecek bir konumda görmeyip tevazu gösterdikleri şeklinde açıklanabilir. Her iki risale de besmele hamdele ve salvele ile başlamıştır.¹⁶ Hem 'Arnâsî'nin hem de Koğî'nin eserinde vad'ın tarifine yer verilmiştir.¹⁷ 'Arnâsî'nin eserinde konu ve gayesi açısından vad' ilminin tanımına yer verilmemişken Koğî'nin risalesinde hem konusu hem de gayesi açısından vad' ilminin tanımı yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Koğî'nin risalesi nispeten daha doyurucudur.

'Arnâsî mevdû'un lafız olabildiği gibi onun dışındaki bir şey de olabileceğini belirtmekte ve manevî vad'ın kısımlarına hiç değinmeden direkt lafzî vad'ı izah etmektedir.¹⁸ Koğî ise mevdû'u manevî ve lafzî olacak şekilde iki kısma ayırmakta ve manevî vad'ın kısımlarını "çizgi, işaret, sayı ve tabela" şeklinde vermektedir.¹⁹ Bu husus, Koğî'nin risalesinin nispeten daha kapsamlı olduğunu göstermektedir. Koğî, lafzî vad'ın tanımını وهو تعيين اللفظ بإزاء المعنى ليدل عليه "Lafzın ya kendiliğinden (herhangi bir karineye ihtiyaç duymadan) veya mutlak olarak (ister kendiliğinden ister bir karine aracılığıyla) manaya delalet etmesi için mananın

¹⁶ Molla Fahreddin el-'Arnâsî, Risâletü'l-Vad', (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye, 2007), 61; Ahmet Hilmi Koğî, er-Risâletü'l-Hilmiyye fi'l-Kavâ'idü'l-Vad'iyye, Ahmet Tekin Kitaplığı, vr.2.

¹⁷ 'Arnâsî, Risâletü'l-Vad', s. 61; Koğî, er-Risâletü'l-Hilmiyye, vr. 2.

¹⁸ 'Arnâsî, Risâletü'l-Vad', s. 61

¹⁹ Koğî, er-Risâletü'l-Hilmiyye, vr.3.

karşısına tayin edilmesi” şeklinde verir.²⁰ Koğî, vad’ın kısımlarından olan tahkiki ve tevilî vad’ ile ilgili doğrudan bir şey söylemese de bu tanımıyla mecaz lafızların vad’ına da değinmiş olmaktadır. Bu bakımdan onun dolaylı olarak olsa bile böyle bir taksime değindiği için risalesinin daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Buna ilaveten Koğî, bu tanımıyla mecaz lafızları, vad’ ilminin inceleme alanına dâhil etmektedir. ‘Arnâsî ise risalesinde mecaz lafızların vad’ını içine alacak böyle bir tanıma yer vermemiştir. Bundan da ‘Arnâsî’nin mecaz lafızları bu ilmin sınırları içerisinde görmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

‘Arnâsî ve Koğî, vad’ı lafız açısından şahsî/özel ve nev’î/türsel kısımlarına ayırmaktadır.²¹ Koğî, vad’ı medlûl açısından ise cüz’î ve küllî kısımlarına ayırmaktadır.²² Bu taksim ‘Arnâsî’nin risalesinde yoktur. Hem ‘Arnâsî, hem de Koğî, vad’ı mana açısından özel ve genel kısımlarına ayırmaktadır.²³ Koğî’nin vad’ın cüz’î ve küllî kısımlarına da yer vermesi ve ‘Arnâsî’nin bu iki hususa değinmemesi Koğî’nin risalesinin daha şamil ve daha doyurucu bir taksime sahip olduğuna delalet etmektedir.

‘Arnâsî, bundan sonraki bölümlerini şahsî ve nev’î kavramları üzerinde yapmakta ve bunların her birini vad’ın şu dört kısmına ayırmaktadır: özel mana için özel vad’, özel mana için genel vad’, genel mana için genel vad’ ve genel mana için özel vad’.²⁴ Koğî ise bundan sonraki bölümlerini cüz’î ve küllî kavramları üzerinde yapmaktadır. Koğî, cüz’î vad’ı özel mana için özel vad’ ve özel mana için genel vad’ kısımlarına ayırmakta ve bunların her birini şahsî/özel ve nev’î/türsel olacak şekilde ikili bir taksime tabi tutmaktadır. Koğî, küllî vad’ı da genel mana için genel vad’ ve genel mana için özel vad’ kısımlarına ayırmakta ve bunların her birini şahsî ve nev’î olacak şekilde ikili bir taksime tabi tutmaktadır.²⁵ Her iki müellif de burada vad’ın dört kısmına da yer vermiştir. Böylelikle pratikte olmayıp sadece teori ile sınırlı olan vad’ın genel mana için özel vad’ kısmına yer verilmesiyle teori pratiğe takdim edilmiştir. Ancak Koğî’nin vad’ı hem lafız, hem medlûl hem de mana açısından tasnif etmesi ve ‘Arnâsî’nin vad’ın medlûl açısından tasnifine yer vermemesi Koğî’nin tasnif yönteminin okur nezdinde daha sistematik ve daha verimli olduğunu göstermektedir.

Koğî, cüz’î vad’ı iki kısma ayırmaktadır:

A-Cüz’î bir mananın zihinde veya dış varlıkta kendi başına tasavvur edilip sonrasında karşısına bir lafzın konulduğu vad’ türüdür. Koğî, cüz’î vad’ın bu türünde özel mana için özel vad’ın söz konusu olduğunu belirtmektedir. Koğî, böyle bir vad’ın şahıs ve cins ismi ve sayı isimlerinin vad’ında olduğu gibi ya şahsî/özel olacağını veya ölçü kalıbı olan mizanın mevzunu için vad’ında olduğu gibi nev’î/türsel olacağını belirtmektedir.²⁶

‘Arnâsî ise özel mana için özel vad’ı diğer vad’ türlerinde olduğu gibi şahsî ve nev’î olmak

²⁰ Koğî, er-Risâletü’l-Hilmiyye, vr.3.

²¹ ‘Arnâsî, Risâletü’l-Vad’, s. 61; Koğî, er-Risâletü’l-Hilmiyye, vr.3-4.

²² Koğî, er-Risâletü’l-Hilmiyye, vr.6.

²³ ‘Arnâsî, Risâletü’l-Vad’, s. 62; Koğî, er-Risâletü’l-Hilmiyye, vr.6.

²⁴ ‘Arnâsî, Risâletü’l-Vad’, s. 62-67.

²⁵ Koğî, er-Risâletü’l-Hilmiyye, vr. 7-18.

²⁶ Koğî, er-Risâletü’l-Hilmiyye, vr. 7-8.

üzere iki ayrı başlık altında işlemiştir. 'Arnâsî, bu türün şahsî kısmı için şahıs ismi ve bir cinse özel ad olmuş isim örneklerini vermekte ve bu kısmın sayı isimlerini kapsayıp kapsamadığına değinmemektedir.²⁷ 'Arnâsî, bazı dilcilerin, bir cinse özel ad olmuş kelimelerin genel mana için genel vad' ile konulmuş lafızlardan olduğu şeklindeki görüşü de aktarmaktadır. Koğî ise bu ihtilafa yer vermeyerek bu görüşü tasvip etmediğini ima etmektedir. Bu konuyla ilgili görüşlerin bütüncül bir biçimde serdedilmesi açısından 'Arnâsî'nin yöntemi okur için daha faydalıdır. 'Arnâsî'nin özel mana için özel vad'ın sayı isimlerini kapsayıp kapsamadığı hususunu zikretmemesi ise konu bütünlüğünü bozduğu düşüncesiyle okur nezdinde eleştirilebilmektedir. Bu hususun Koğî'nin risalesinde yer bulması ise ona artı bir değer katmaktadır.

'Arnâsî, özel mana için özel vad'ın nevî kısmı için ise mizanın mevzun için vad'ını örnek olarak vermiş ve bu hususu örneklerle somutlaştırılmış bir biçimde daha detaylı işleyerek okurun istifadesini kolaylaştırmıştır.²⁸ Dolayısıyla 'Arnâsî'nin risalesinin bu açıdan okur için daha verimli olduğu ortadadır. Ancak 'Arnâsî'nin konuyla ilgili verdiği tafsilatın bir benzeri Koğî'nin haşiyesinde yer almıştır. Nitekim Koğî, risalesini veciz tutmak adına içinde zikretmediği bazı hususları haşiyesinde tafsilatlı bir biçimde ele almaktadır.

B- Cüzî bir mananın cüzî anlamlar arasında ortak olan genel bir kavram vasıtasıyla düşünülüp sonrasında bu cüzî anlamların her birinin karşısına ona özgü bir şekilde lafzın bir defada vad'edildiği türdür.²⁹

Koğî, bu vad' türünün harf, zamir, işaret isimleri ve mevsüllerin vad'ında olduğu gibi ya şahsî olacağını veya türemiş isimler, fiillerin hey'etleri (nisbet-zaman), olumsuz nekreler, isim ve sıfat tamlamaları, tam mürekkep ifadeler, lâmu'l-istiğrâk, lâmu'l-'ahd ve lâmu'l-cins takısıyla marife olan isimlerin vad'ında olduğu gibi nevî olacağını belirtmektedir. Koğî, 'ahd şeklinde tamlanan müzaflar, izafetten istiğrâk elde eden çoğullar ve mecazi anlamların vad'ının da nevî olduğunu söylemektedir.

Koğî, bahsi geçen hususların özel mana için genel vad' kısmına girdiği görüşünün İcî ve sonrasında muteahhirün dilcilere ait olduğunu söylemektedir.³⁰ Nitekim bu tür, 'Adududdîn el-İcî tarafından ortaya konulup sadece muteahhirün dilciler tarafından kabul edilmiştir.³¹ Özel mana için özel vad' ve özel mana için genel vad' türlerinde mananın cüzî olmasından ötürü bu iki türe ayrıca cüzî vad' adı da verilmiştir.³² Koğî'nin "Özel mana için genel vad'" kısmı ile alakalı verdiği bilgiler 'Arnâsî'nin risalesindeki malumat ile benzerlik arz etmektedir. Ancak 'Arnâsî'nin bu hususta verdiği malumat daha sistemlidir.³³

Görüldüğü gibi hem 'Arnâsî hem de Koğî vad'ın bu iki türünün lafız unsuru açısından

²⁷ 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 62.

²⁸ 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 64.

²⁹ Koğî, er-Risâletu'l-Hilmiyye, vr. 8.

³⁰ Koğî, er-Risâletu'l-Hilmiyye, vr. 8-12.

³¹ Ebû'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysi es-Semerkandî, (ö. 888/1483), Şerhu'r-Risâleti'l-'Adudiyye, (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, tsz.), 114; Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 92.

³² el-İskenderânî, Sefâu'n-Nab' fi 'İlmi'l-Vad', 78; Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 87-91.

³³ 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 62-66.

hem şahsî hem de nev'î kısımlarında gerçekleşebildiğini söylemektedir.³⁴

Koğî, küllî vad'ı da iki kısma ayırmaktadır:

A- Bir mananın genel bir kavram ile mülâhaza edilip sonrasında karşısına bir lafzın konulduğu vad' türüdür. Koğî, küllî vad'ın bu türünde genel mana için genel vad'ın söz konusu olduğunu belirtmekte ve bu türü kendi içinde şahsî ve nev'î olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.³⁵ Koğî, cins isim, masdar, türemiş isimler, harflerin isimleri, fiillerin kalıp yönünden söz konusu olan vad'ını küllî vad'ın şahsî kısmına almaktadır. Koğî, zamir, işaret ismi, mevsûl ismi, harf ve lâm ile marife olmuş sözcüklerin de mutekaddimûn dilcilerin görüşünde küllî vad'ın şahsî kısmında olduğunu belirtmektedir.³⁶ Koğî, mutekaddimûn dilcilerin bunların her birinin özel anlamlarda kullanılmak kaydıyla genel anlamlar için vad'edildiği şeklindeki görüşünü aktarmaktadır. Koğî, muteahhirûn dilcilerin ise bu durumun hakikate dayanmayan mecazların gerekliliği, vad'ın fayda içermemesi ve harflerin müstakil bir anlama sahip olması gibi sonuçlara yol açacağı gerekçesiyle onlara karşı çıktıklarını belirtmektedir. Koğî, muteahhirûn dilcilerin, bunları vad'ın özel mana için genel vad' kısmına aldıklarını söylemektedir.

'Arnâsî ise genel mana için genel vad'ı şahsî ve nev'î olmak üzere iki ayrı başlık altında işlemiştir. 'Arnâsî, bu türün şahsî kısmı için ismu'l-cins, masdar ve ism-i masdar örneklerini vermekte ve harflerin isimleri, fiillerin kalıpları ve müştak lafızların vad'ına bu başlık altında değinmemektedir.³⁷ 'Arnâsî, ileride de görüleceği gibi fiil dışındaki türemiş sözcüklerdeki vad'ın genel mana için genel vad'ın nev'î başlığı altında ele almaktadır.

Koğî, fiilde yer alan nispetin iki tarafının, türemiş isimlerde yer alan nispetin fail tarafının, nekre münadanın, ikil ve çoğul isimlerin, musağğar ve mensup isimlerin, lâmu'l-cins veya lâmu'l-'ahd ile marife olan isimlerin, nekre çoğulların ve tamlananın tamlayanın cinsinden olan izafetlerdeki vad'ın ise nev'î olduğunu söylemektedir.³⁸

'Arnâsî, genel mana için genel vad'ın nev'î kısmı için fiil dışındaki türemiş sözcüklerin, ikil ve çoğul isimlerin, musağğar ve mensup isimlerin örneklerini vermektedir. 'Arnâsî, fiilde yer alan nispetin iki tarafının, türemiş isimlerde yer alan nispetin fail tarafının, nekre münadanın, tamlananın tamlayanın cinsinden olan izafetlerin, nekre çoğulların ve lâmu'l-cins veya lâmu'l-'ahd ile marife olan isimlerin vad'ına bu başlık altında değinmemektedir.³⁹ Koğî'nin, 'Arnâsî'nin risalesinde yer almayan bu hususları eserinde işlemesi risalesinin okur nezdinde daha da faydalı olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

³⁴Ancak özel mana için özel vad'ın hem şahsî hem de nev'î kısımlarının olması düşüncesi muteahhirûn dilcilere aittir. Mutekaddimûn dilciler ise bu vad' türünü sadece şahsî vad' kısmına hasretmektedirler. Onlara göre nev'î vad' türü sadece genel mana için genel vad' kısmından ibaret olmaktadır. Bkz. Dede Cöngî, Kemâlüddin İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm (ö. 975/1567), Risâletü'l-Vad', (Mecmû'atun Teştemilu 'alâ Hamsi Resâil), (Diyarbakır: Mektebetü Seyda, 2018), 71-72; Abdulhamid 'Anter, 'İlmu'l-Vad', (Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2017), 28-31; Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 87-88.

³⁵ Koğî, er-Risâletü'l-Hilmiyye, vr. 13-14.

³⁶ Koğî, er-Risâletü'l-Hilmiyye, vr. 14.

³⁷ 'Arnâsî, Risâletü'l-Vad', s. 64.

³⁸ Koğî, er-Risâletü'l-Hilmiyye, vr. 15-16.

³⁹ 'Arnâsî, Risâletü'l-Vad', s. 66.

B- Bir mananın bazı fertlerinin özel yapısıyla mülâhaza edilip karşısına bir lafzın tayin edildiği vad'dır. Koğî, küllî vad'ın bu türünde genel mana için özel vad'ın söz konusu olduğunu ve böyle bir kısmın pratikte bulunmadığını belirtmektedir.⁴⁰ 'Arnâsî de genel mana için özel vad' türüne değinmekte ve vad'ın bu kısmının ne şahsî ne de nev'î vad' türlerinde gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir.⁴¹ Koğî, bunun için herhangi bir gerekçe zikretmezken 'Arnâsî, bunun sebebinin cüz'î varlıkların küllî manaların tasavvur edilmesinde bir mülâhaza aleti olmasının mantıken imkânsız olduğu şeklinde açıklamaktadır. 'Arnâsî, burada ilmî bir meseleyi gerekçelendirerek okurun ufkunu daha da açmış ve eserinden istifade edilmesini kolaylaştırmıştır.

Koğî, vad'ın bu üç kısmının nev'î vad' kısmında gerçekleştiği görüşünün dilcilerin geneli arasında yaygın olan görüş olduğunu ifade etmektedir. Dilciler arasında yaygın olmayan görüşe göre ise vad'ın sadece özel mana için genel vad' kısmı nev'î vad'da gerçekleşmektedir. 'Arnâsî'nin risalesinde böyle bir malumata yer verilmemiştir. Bu da Koğî'nin 'Arnâsî dâhil kendinden önceki dilcilerin vad' ilmiyle ilgili çalışmalarını iyi bir şekilde tetkik ettiğini, onların eksik yönlerini tespit ettiğini ve azami ölçüde o eksikliklerden kaçınmaya çalıştığını göstermektedir.

'Arnâsî, vad' ilmi ile ilgili, daha önce yer vermediği bazı hususları, altı madde halinde فوائد/faydalar başlığı altında kısaca açıklar ve risâlesini bitirir.⁴² Koğî de aynı şekilde risalesinin sonunda vad' ilmi ile ilgili, daha önce yer vermediği bazı hususları, altı madde halinde تنبيهات /ikazlar başlığı altında kısaca açıklayıp risâlesini bitirmektedir.⁴³ Vad' ilmiyle ilgili risalelerin bu tarz başlıklarla sonlandırılması bu alanda ilk risaleyi yazan İcî'den kalma bir gelenek halini almıştır.

Her iki müellif de hatime mahiyetindeki bu maddelerde farklı konuları farklı bakış açılarıyla işlemişlerdir. Örneğin 'Arnâsî, birinci faydada dilcilerin lafzın kendisi için vad'edildiği mevdu'un lehine, zihindeki manalar mı, dış varlıkta bulunan nesnelere mi veya mutlak manalar mı şeklindeki ihtilafına yer vermektedir.⁴⁴ Koğî ise birinci tenbîhte; küllî lafzı رجل kelimesi gibi kendi başına kaim olan harici nesne manasındaki zata, ضرب kelimesi gibi bu zata kaim olan ve ondan sadır olan eylem ve oluşum manasındaki hadese ve bu iki varlık türü arasındaki ilişki manasındaki nisbet kısımlarına ayırmaktadır.⁴⁵

'Arnâsî, ikinci faydada Teftâzânî ve Şerîf el-Curcânî'nin lafzın mana için vad'ının zımında kendisi için de vad'edilip edilmediği yani kastî vad' ile birlikte zımnî vad'ın olup olmadığı şeklindeki ihtilafına yer vermektedir.⁴⁶ Koğî, ikinci tenbîhte ism-i mevsûl ile harf

⁴⁰ Koğî, er-Risâletu'l-Hilmiyye, vr. 17-18.

⁴¹ 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 66.

⁴² 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 67.

⁴³ Koğî, er-Risâletu'l-Hilmiyye, vr.18.

⁴⁴ 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 66.

⁴⁵ Koğî, er-Risâletu'l-Hilmiyye, vr.18.

⁴⁶ 'Arnâsî, Risâletu'l-Vad', s. 66.

arasındaki farka değinmektedir.⁴⁷

‘Arnâsî, üçüncü faydada bir lafzın lugavî, şer’î, örfî ve ıstılahî vad’ türlerinin hepsinde hakikat manasıyla kullanımının Teftazânî’ye göre caiz Şerîf el-Curcânî’ye göre imkânsız olduğunu söylemektedir.⁴⁸ Koğî ise üçüncü tenbîhte fiil ile harfin manalarının kendi içinde sabit olmadığı için bunların yüklem konu olmayacağını söylemektedir.⁴⁹

‘Arnâsî dördüncü faydada delaletin akli ve tâbî’î kısımlarının da olması hasebiyle delaletin ‘âmm, vad’ın ise hâss olduğunu ve delâlet ile vad’ arasında ‘umûm-husûs ilişkisinin bulunduğunu söylemektedir.⁵⁰

Koğî ise üçüncü tenbîhte fiilin, manasının bir parçası olan hades açısından küllî olduğu için birçok fertte tahakkuk etmesinin mümkün olduğunu ve fiilin bunların her birine yüklem olabileceğini söylemektedir. Koğî, Harfin delalet ettiği anlamın ise başkasıyla sübut bulunduğu için harfin ne özne ne de yüklem olamayacağını ifade etmektedir.⁵¹

‘Arnâsî, beşinci faydada İbn Sinâ’nın delalet için iradeyi şart kılma hususunda cumhura muhalefet ettiğini söylemektedir.⁵² Nitekim cumhura göre bir lafzın manasına delalet etmesinde irade şartı aranmazken İbn Sinâ, delâletin kasıt ve iradeye bağlı olduğunu söylemektedir. Koğî ise beşinci tenbîhte gâib zamirin vad’ının cüz’î sayılmasının gerekçelerini izah etmektedir.⁵³

‘Arnâsî, altıncı faydada eş sesli ve eş anlamlı sözcüklerin vad’ına değinmekte ve bunlar arasındaki farkı izah etmektedir.⁵⁴ Koğî ise altıncı tenbîhte sözcüklerin küllî veya cüz’î oluşlarında kullanımın değil vad’ın geçerli olduğunu söylemektedir. Ona göre الذي ve زيد gibi vad’î anlamları farklı olan lafızların birbirleri yerine kullanılması o lafızların küllî ve cüz’î oluşlarına etki etmez. Nitekim فوق “Üst” ve ذو “Sahip” gibi sürekli mudâf olarak kullanılan küllî sözcüklerin idâfetten dolayı cüz’î manalar için kullanılmaları küllî olmalarına engel değildir.⁵⁵

Sonuç

Bu çalışmada Molla Fahreddîn ‘Arnâsî’nin *Risâletu’l-Vad’î* ile Molla Ahmet Hilmi Koğî’nin *er-Risâletu’l-Hilmiyye fi’l-Kavâ’idi’l-Vad’iyye* adlı risaleler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

1- Koğî, risalesi için vad’ ilmiyle ilgili temel kaynaklardan beslenmiş gayet donanımlı bir haşiyeye kaleme almıştır. Ayrıca Koğî, hem risalenin metni hem de haşiyesi için yer yer ta’likler

⁴⁷ Koğî, *er-Risâletu’l-Hilmiyye*, vr.19.

⁴⁸ ‘Arnâsî, *Risâletu’l-Vad’î*, s. 67.

⁴⁹ Koğî, *er-Risâletu’l-Hilmiyye*, vr.20.

⁵⁰ ‘Arnâsî, *Risâletu’l-Vad’î*, s. 67.

⁵¹ Koğî, *er-Risâletu’l-Hilmiyye*, vr.20.

⁵² ‘Arnâsî, *Risâletu’l-Vad’î*, s. 67.

⁵³ Koğî, *er-Risâletu’l-Hilmiyye*, vr.20.

⁵⁴ ‘Arnâsî, *Risâletu’l-Vad’î*, s. 67.

⁵⁵ Koğî, *er-Risâletu’l-Hilmiyye*, vr.20.

yazmıştır. ‘Arnâsî’nin risalesi için böyle bir şey söz konusu değildir.

2- ‘Arnâsî’nin eserinde konu ve gayesi açısından vad’ ilminin tanımına yer verilmemişken Koğî’nin risalesinde hem konusu hem de gayesi açısından vad’ ilminin tanımı yapılmıştır.

3-‘Arnâsî manevî vad’ın kısımlarına değinmemektedir. Koğî ise lafzî vad’ın kısımlarıyla birlikte manevî vad’ı da açıklamaktadır.

4- Koğî, mecaz lafızların, vad’ına değinmektedir. ‘Arnâsî ise risalesinde mecaz lafızların vad’ına değinmemiştir.

5-Koğî, vad’ı hem lafız, hem medlûl hem de mana açısından kısımlara ayırmaktadır. ‘Arnâsî ise vad’ı sadece lafız ve mana açısından taksim etmektedir.

6-‘Arnâsî, özel mana için özel vad’ın sayı isimlerini kapsayıp kapsamadığı hususunu zikretmemiştir. Koğî ise risalesinde bu hususa değinmiştir.

7-‘Arnâsî, genel mana için genel vad’ın nev’î kısmı içinde unsurların çoğunun vad’ına değinmemektedir. Koğî ise ‘Arnâsî’nin risalesinde yer almayan bu hususların hepsini eserinde işlemiştir.

8- Koğî, genel mana için özel vad’ın pratikte olmayışı için herhangi bir gerekçe zikretmezken ‘Arnâsî, bunun sebebini cüz’î varlıkların külli manaların tasavvur edilmesinde bir mülâhaza aleti olmasının mantıken imkânsız olduğu şeklinde açıklamaktadır.

9-Koğî, dalcilerin nev’î vad’ kısmında yer alan vad’ türleriyle ilgili fikir ayrılıklarına yer verirken ‘Arnâsî’nin risalesinde böyle bir ihtilafa değinilmemiştir.

Bütün bu sonuçlar göz ününde bulundurulduğunda Koğî’nin risalesinin nispeten daha doyurucu, daha kapsamlı, tasnif yönteminin okur nezdinde daha sistematik ve daha verimli olduğu gözlenmektedir. Bu da Koğî’nin ‘Arnâsî dâhil kendinden önceki dalcilerin vad’ ilmiyle ilgili çalışmalarını iyi bir şekilde tetkik ettiğini, onların eksik yönlerini tespit ettiğini ve azami ölçüde o eksikliklerden kaçınmaya çalıştığını göstermektedir. Bu nedenle, vad’ ilmine ilgi duyanların Koğî’nin risalesinden istifade etmelerinin daha kolay olduğu ortadadır. Zira Koğî’nin risalesi ‘Arnâsî’nin risalesinden yöntem açısından daha verimli muhteva açısından ise daha kapsamlıdır.

Kaynakça

- Altun, Muhammed Latif. Molla Fahreddin el-Arnâsî el-Batmani’nin Hayatı Ve Fıkhî Yönü, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır, 2013.
- ‘Anter, Abdulhamid. *İlmu’l-Vad’*, Kuveyt: Dâru’z-Zâhiriyye, 2017.

- 'Arnasî, Molla Fahreddîn. *Risâletu'l-Vad'*, el-Mektebetu'l-Hanîfiyye, İstanbul, 2007.
- Câhiz, Ebu Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1423.
- Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Hâşiyetu's-Suğrâ li's-Seyyid eş-Şerîf 'ala'l-Kutb*, İstanbul: 1318.
- Çiçek, Halil. "Batmanlı Şeyh Fahreddîn'in Arabî İlimlerdeki Yeri ve Eserleri", 1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman (15-17.04. 2008), 387 vd.
- Çiçek, Halil. "Fahrettin Yıldız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), XLIII, 538-539.
- Dede Cöngü, Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşi b. İbrâhîm. *Risâletu'l-Vad'*, (Mecmû'atun Teştemilu 'alâ Hamsi Resâil), Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2018.
- Ebû'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkindî. *Şerhu'r-Risâleti'l-'Adudîyye*, İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, tsz.
- el-Eğîni, İbrahim Hakkı b. Halil. (ö.1311/1894), *Metnun fî'l-Vad'*, (Mecmû'atu'l-Vad'îyye), İstanbul: tsz.
- el-Eğîni, Muhammed Rahmî b. Ahmed Nâzif. *el-Ucâletu'r-Rahmiyye Şerhu'r-Risâleti'l-Vad'îyye*, (Mecmû'atu'l-Vad'îyye), İstanbul: tsz.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Vaz' ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, XLII, 576-578.
- Görgün, Tahsin. "Adudüddin İci" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV yayınları, 2000, XXI, 410-414.
- Hasırcı, Nazım. "Molla Fahrettin Arnasi'nin İşagocisi", *İslamî İlimler Dergisi*, 2012, c. 7, -95-108.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*, thk. 'Amr Ahmed Haydar, Beyrût: Dâru Sâdir, 1994.
- Koğî, Ahmet Hilmi. *er-Risâletu'l-Hilmiyye fî'l-Kavâ'idî'l-Vad'îyye*, Ahmet Tekin Kitaplığı.
- Oğul, Sadık. Molla Fahreddin Arnâsî'nin et-Tarsîf Fî İlmi't-Tasrîf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır, 2019.
- Okuyan, Mahfuz. Molla Fahreddin Batmânî ve "Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf" Adlı Eseri, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Öncü, Mustafa. "Molla Halil es-Si'irdî'nin Vad' İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili Ve 'Adududdîn el-İci'nin Risalesi İle Karşılaştırılması" Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2, (2011): 365-391.
- Özdemir, İbrahim. *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık: Vaz' İliminin Temel Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- es-Sürî, Molla Ebû Bekir Mir Rüstem. *el-Luma' fî 'İlmi'l-Vad'*, (Mecmû'atun Teştemilu 'alâ Hamsi Resâil), Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2018.

- Sürücü, Muhammed Salih. “Vaz’ İlmi ve “El-Ucâletü’r-Rahmiyye” (İnceleme ve Değerlendirme) [The Science of Wad’ and “el-Ucâletü’r-Rahmiyye” (Study and Review)]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 557-590.
- Tekin, Ahmet. “Molla Ahmet Hilmi Koğî, Hayatı ve Eserleri” *I. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı, 7-10 Aralık 2017 Mardin*, (Mardin: 2017), 1-9.
- Tekin, Ahmet. “Avâmil-i Birgivi ile ‘Avâmil-i Hilmiyye’nin Mukayesesi”, *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, XIV/ 2, (2019)769-783.
- Tekin, Ahmet. Ahmet Hilmi Koğî’nin “er-Risâletü’l-Hilmiyye fi’l-Kavâ’idi’l-Vad’iyye” Adlı Risalesinin Haşiyesiyle Birlikte Edisyon Kritiği, Artuklu Akademi, (Haziran 2021), Cilt 8, Sayı 1, Sayfalar 215 – 264.
- Turgay, Nurettin. “Fahrettin Arnasi ve Vaazlarında Yer Verdiği Bazı Ayetlerin Yorumu”, *Uluslararası Midyat Sempozyumu Tam Metin Kitabı, 7-9 Ekim 2011 Midyat*, (Midyat 2011), 247-262.
- Ünalın, Abdülkerim. “Molla Fahrettin Batmani’nin Hayatı ve Eserleri”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3 (Nisan 2010), 129-149.
- Ünalın, Abdülkerim. "Molla Fahrettin Batmani ve İlmi Kişiliği", *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 501-519.
- Yıldırım, Abdullah. *Vaz’ İlmi (İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler)*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015, 425-551.
- Yüce, Abdülhakim. “Ünlü Batmanlı Şeyh Fahrettin’in Tasavvufi Görüşleri”, *1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, 15-17.Nisan 2008 *Batman*, (Batman, 2008), 377-386.
- ez-Zebîdî, Muhibbuddîn b. Fayd. *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l Kâmûs*, thk. Komisyon, Beyrut: Dâru’l-Hidâye, tsz.

Comparison Between Molla Fakhraddin Arnasi and Molla Ahmed Hilmi Kogi's Manuscripts Related to Vad' Science

Abstract

The science of *wad*, which deals with the relationship between words and meaning, is one of the sciences that gained its independence last among the sciences related to the Arabic language. The science of *vad*, which was in a scattered state among other sciences until the 8th-13th centuries, achieved its first independent study with the work of 'Adududdin al-İci's (d. 756/1355) *Risāletu'l-Vad'*. This concise treatise became a source of inspiration for later studies on the science of *vad'* and won the favor of linguists. The interest in the science of *Vad'* is mostly seen in the eastern part of the Islamic Geography. Therefore, most of the studies on this science were prepared by non-Arab linguists. The foremost among these are Ottoman scholars. Many works were written for this science, which was given great importance in the curriculum of madrasahs, which were Ottoman educational institutions. After the Ottoman period, studies on the science of *vad* were carried out in the madrasas, which continued their educational activities in an unofficial way. As a matter of fact, Molla Fahreddin 'Arnasi (d. 1972/1392) and Molla Ahmet Hilmi Koği (d. 1996/1417), two important representatives of the Eastern madrasah tradition, wrote many works in different branches of basic Islamic sciences as well as a epistle on the science of *vad*. Molla Fahreddin was born in 1910 in the village of Arnâs in the Midyat district of Mardin. For Molla Fahreddin, two quotas were used: 'Arnâsi' in relation to his birthplace 'Arnâs Village' and the other in relation to Batman Province, where he spent most of his education and guidance life and died. Molla Fahreddin suffered from various diseases in the last days of his life and passed away in Batman on February 1, 1972, leaving a rich scientific legacy behind. Molla Ahmet Hilmi Koği was born in 1942 in Koğuk Village of Bismil. Molla Ahmet used the rank of Koği for himself in relation to this village. After the madrasa education, Koği worked as a scholar and guide in Batman, the center of Bismil and the surrounding villages of Bismil. Koği passed away on May 16, 1996 in Bismil district. In this study, a comparison of the two treatises was made and as a result of this comparison, the similarities and differences between the mentioned works were tried to be determined. In addition, brief information is given about the life and works of Molla Fahreddin 'Arnasi and Molla Ahmet Hilmi Koği.

Keywords: Arabic language • Vad' science • Risale • Molla Fahreddin 'Arnasi • Molla Ahmet Hilmi Koği.